

Likwidacja obszarów dworskich w województwie poznańskim (1933-1939)

Obszary dworskie były to twory historyczne pozostałe po zniesieniu poddaństwa i obejmujące dobra rycerskie i dobra państwowe. Po zniesieniu poddaństwa właściciel otrzymał prawa i obowiązki publiczno-prawne¹. Obszary dworskie nie były jednostkami samorządowymi, gdyż prawa i obowiązki publiczno-prawne posiadał jedynie właściciel obszaru dworskiego. Występowały one w byłym zaborze pruskim i austriackim. W województwach południowych II Rzeczypospolitej obszary dworskie zostały wcielone do gmin wiejskich na mocy ustawy z 26 lipca 1919 r.²

Z kolei w województwach zachodnich³ odrodzonego państwa polskiego utrzymano instytucje obszarów dworskich, mimo że w projektach rządowych dotyczących ustroju gminy w Polsce przewidywano zniesienie tych obszarów lub włączenie ich do sąsiednich gmin⁴. Funkcje publiczno-prawne spełniał tylko właściciel obszaru dworskiego, który był przełożonym tego obszaru⁵. Był on jedyną osobą na obszarze dworskim, odpowiedzialną za administrację i posiadającą prawa w dziedzinie zarządu. Zatwierdzany był podobnie jak sołtys przez starostę⁶. Po roku 1923 zatwierdzanie sołtysów i przełożonych obszarów dworskich uległo zmianie. Sołtysi i przełożeni obszarów dworskich przed wprowadzeniem w urzędowanie musieli złożyć przysięgę, a nie, jak dotąd, ślubowanie przed starostą lub z jego upoważnienia przed komisarzem obwodowym. Wszyscy wybrani w tym roku musieli formalność tę dopełnić⁷.

---

¹ *Samorząd w b. dzielnicy pruskiej*, Nakładem Koła Prawników i Ekonomistów Uniwersytetu Poznańskiego, Poznań 1922, s. 46.

² Ustawa z dnia 26 lipca 1919 r. o połączeniu obszarów dworskich z gminami, obowiązująca na terytorium b. Galicji (Dz. U. nr 67, poz. 404).

³ Do województw zachodnich II Rzeczypospolitej zaliczano województwo poznańskie i pomorskie, a więc ziemie, które wchodziły przed 1919 r. w skład Królestwa Prus.

⁴ J. Lang, *Pierwszy etap prac nad unifikacją samorządu terytorialnego w Polsce*, „Organizacja – Metody – Technika” 1982, nr 3, s. 9.

⁵ S. Podwiński, *Teoria i dzieje samorządu terytorialnego*, Łódź 1947, s. 102.

⁶ Archiwum Państwowe w Poznaniu (dalej: APP), *Akta gmin powiatu średzkiego*, gmina Czerlejno, sygn. 26.

⁷ APP, *Akta gmin powiatu śremskiego*, gmina Książ, sygn. 68.

Przełożony obszaru dworskiego miał te same prawa i obowiązki administracyjne, co sołtys. Ponoślił również koszty związane z administracją, wydatki na utrzymanie dróg, koszty opieki nad ubogimi. Jeżeli nie był on jedynym właścicielem obszaru dworskiego, to na mocy statutu zatwierdzanego przez wydział powiatowy ciężary pomocy dla ubogich, utrzymania dróg lub zwalczania chorób zakaźnych mogły być rozłożone na innych mieszkańców obszaru⁸. Nadzór nad obszarami dworskimi sprawował starosta. Posiadał on prawo przymusowego „budżetowania”, nakładania kar i grzywien lub wytoczenia postępowania dyscyplinarnego przed wydziałem powiatowym⁹.

Jedną ze zmian w ustroju samorządowym województw zachodnich było zniesienie obszarów dworskich jako logicznej konsekwencji powołania do życia na tym obszarze gmin zbiorowych. Zakładał to art. 92 ustawy z dnia 23 marca 1933 r. o częściowej zmianie ustroju samorządu terytorialnego, zwanej potocznie ustawą scaleniową. Terytoria obszarów dworskich miał włączyć Minister Spraw Wewnętrznych do obszarów gmin wiejskich. Dla województwa poznańskiego wydał on 27 rozporządzeń (każde rozporządzenie obejmowało jeden powiat) o podziale powiatów na gminy. Na obszarze tym dokonano tego w lipcu 1934 r., a więc przed upływem 18 miesięcy od wejścia w życie ustawy scaleniowej. Nie zachodziła zatem konieczność przedłużania tego terminu przewidziana w art. 103 ust. 2 ustawy scaleniowej.

Aby zobrazować skalę tego przekształcenia, ukazę, jak w 10 wybranych powiatach ziemskich województwa poznańskiego uregulowano przyłączenie dotychczasowych obszarów dworskich do gmin wiejskich.

W powiecie czarnkowskim województwa poznańskiego obszary dworskie: Białężyn, Brzeźno, Ciszkowo, Dębe, Gębice, Marunówko, Promno i część obszaru dworskiego Goraj-Zamek weszły w skład gminy Czarnków. Do gminy Lubasz zostały przydzielone obszary dworskie: Bzowo, Krucz, Lubasz, Maciejowo, Prusinowo, Sławno, Stajkowo i część obszaru dworskiego Goraj-Zamek. Gminie Rosko przypisano obszary dworskie: Łaski, Potrzebowice, Zawada i część obszaru dworskiego Drawski Młyn. Obszar dworski Drawsko Nadleśnictwo i część obszaru Drawski Młyn weszły w skład gminy Drawsko, a obszary dworskie: Boruszyn, Boruszynek Nadleśnictwo, Połajewo, Krosin i Młynkowo w skład gminy Połajewo¹⁰.

W powiecie gostyńskim obszary dworskie: Bogusławki, Czajkowo, Czachorowo, Dusina, Dalabuszki Stare, Gola, Gostyń Stary, Kosowo, Krajewice, Ostrowo, Osowo Stare, Siemowo, Szczodrochowo i Ziółkowo przyłączone zostały do gminy Gostyń. W skład gminy Piaski weszły obszary dworskie: Bodzewko, Bodzewo, Dąbrówka, Dręczewo,

⁸ *Samorząd...*, s. 47.

⁹ *Ibidem*, s. 48.

¹⁰ Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 14 lipca 1934 r. o podziale powiatu czarnkowskiego w województwie poznańskim na gminy wiejskie (Dz. U. nr 64, poz. 560).

Godurowo, Grabonóg, Grodnica, Lipie, Podrzecze, Smogorzewo, Strzelce Wielkie i Szelejewo. W gminie Borek znalazły się obszary dworskie: Bruczków, Jawory, Jeżewo, Karolew, Koszkowo, Siedmiorogów, Zalesie i Zimnowoda. Z kolei gmina Krobia składała się z obszarów dworskich Chwałkowo, Ciołkowo, Gogolewo, Karzec, Kokoszki, Kuczyna, Kuczynka, Niepart, Potarzyca, Pudliszki, Pijanowice, Rogowo i Ziemiń. Ostatnia gmina wiejska w powiecie gostyńskim to gmina Poniec licząca 13 obszarów dworskich: Bączylas, Czarkowo, Drzewce, Dzięczyna, Grodzisko, Janiszewo, Łęka Wielka, Przyborowo, Rokosowo, Sarbinowo, Szurkowo, Wydawy, Żytowiecko¹¹.

W powiecie wolsztyńskim województwa poznańskiego obszary dworskie: Kuźnica Zbąska (dom), Kuźnica Zbąska Leśnictwo i Wioska weszły w skład gminy Jabłonna, natomiast z obszaru dworskiego Mochy Leśnictwo: Leśnictwo Wąchabno znalazło się w gminie Kopanica, a leśniczówka Kębłowo w gminie Wolsztyn. Do gminy Przemęt weszły obszary dworskie: Zaborowo oraz z obszaru dworskiego Mochy Leśnictwo: leśniczówki Gola-Moska, Święte, Olejnicza i borostwo Przemęt. Z kolei obszary dworskie: Dąbrówka, Rakoniewice i Ruchocice przyłączono do gminy Rakoniewice. W ostatniej w tym powiecie gminie Siedlec znalazły się obszary dworskie: Belęcín, Chobienice, Godziszewo, Grójec, Kiełpiny, Nieborza i Zakrzewo¹².

W powiecie bydgoskim obszary dworskie: Krąpiewo i Słupowo, przypisano do gminy Wierzchucin Królewski, a do gminy Koronowo obszary dworskie: Brzozowo Leśnictwo, Różanna Nadleśnictwo, Stopka i Stronno Nadleśnictwo. W skład gminy Wtelno weszła część obszaru dworskiego Jachcice Nadleśnictwo, a mianowicie leśnictwa: Czyżkówko, Osowagóra i Tryszczyn. Gmina Dobrez liczyła 11 obszarów dworskich: Augustowo, Gądecz, Kotomierz, Kusowo, Nieciszewo, Pauliny, Pyszczyn, Sienno, Strzelce Górne, Trzebień i Trzęsacz. W skład gminy Osielsko weszły obszary dworskie: Łącznica, Miedzyn, Myślęcinek, Wilcze, Zamczysko, Żołędowo Nadleśnictwo, oraz część obszaru dworskiego Jachcice, a mianowicie leśnictwa: Bocianowo, Jasiniec i Zacisze. Do gminy Ślesin zostały dołączone obszary dworskie: Gumnowice, Minikowo, Potulice, Samsieczno, Samsiecznynek i Ślesin. Z kolei do gminy Dąbrówka Nowa obszary dworskie: Osowiec, Strzelewo, Trzciniac i Wojnowo. Do gminy Bydgoszcz weszły obszary dworskie: Bartodzieje i Bydgoszcz Nadleśnictwo, a do gminy Solec Kujawski obszary dworskie: Leszyce Nadleśnictwo, Rudy i Solec Nadleśnictwo¹³.

---

¹¹ Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 14 lipca 1934 r. o podziale powiatu gostyńskiego w województwie poznańskim na gminy wiejskie (Dz. U. nr 64, poz. 561).

¹² Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 14 lipca 1934 r. o podziale powiatu wolsztyńskiego w województwie poznańskim na gminy wiejskie (Dz. U. nr 64, poz. 562).

¹³ Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 21 lipca 1934 r. o podziale powiatu bydgoskiego w województwie poznańskim na gminy wiejskie (Dz. U. nr 68, poz. 609).

W powiecie gnieźnieńskim obszary dworskie: Czeluścin, Czarniejewo, Golimowo, Garanin, Nidom, Pakszyn, Szczytniki Czarniejewskie i Żydowo, przyłączone zostały do gminy Czarniejewo. W gminie Gniezno znalazły się obszary dworskie: Braciszewo, Brody, Dziekanka, Kustodja, Łabiszynek, Modliszewo, Obora, Pyszczynek, Wola Skorzęcka i Zdziechowa. Do gminy Kiszkowo weszły obszary dworskie: Charzewo, Głębokie, Gniewkowo, Imiołki, Karczewo, Łubowice, Łubowiczki, Myszki, Rybieniec, Rybienio, Sławno i Zakrzewo. Z kolei do gminy Kłecko przydzielono obszary dworskie: Bojanice, Brzozogaj, Dębica, Działyń, Dziećmiarki, Gorzuchowo, Pomarzany, Przybroda i Sulin, a do gminy Łubowo obszary dworskie: Chwałkówko, Fałkowo, Leśniewo, Nowa Wieś Lednogórska, Przyborowo, Rybitwy i Strychowo. Do gminy Mieleszyn przyłączono obszary dworskie: Dębłowo Szlacheckie, Dziadkowo, Mielno, Modliszewko, Popowo Ignacewo, Popowo Podlesie i Przysieka. W skład gminy Niechanowo weszły obszary dworskie: Arcugowo, Cielimowo, Czechowo, Grotkowo, Gurów, Jelitowo, Karsewo II, Malczewo, Mierzewo, Mikołajewice, Miroszka, Niechanowo, Żelaskowo i Żółcz, a do gminy Powidz obszary dworskie: Charbin i Rzemachowo. Ostatnią gminą, do której przyłączono obszary dworskie, była gmina Witkowo. W jej skład weszły obszary dworskie: Jaworowo, Kołaczkowo, Małachowo-Szemborowice, Małachowo-Złych Miejsce, Odrowąż i Skorzęcin Nadleśnictwo¹⁴.

W powiecie jarocińskim do gminy Jarocin weszły obszary dworskie: Bachorzew, Cielcza, Golina, Jarocin, Potarzyca, Radlin, Siedlemin, Tarce, Zakrzew, Mieszków za wyjątkiem folwarku Bielejewo. Dotychczasowe obszary dworskie: Brzostków, Kamień, Komorze, Kretków, Lgów, Lubinia Wielka, Miniszew, Pogorzelica, Prusinów, Przybysław, Raszewy, Śmiełów, Żółtków oraz część obszaru dworskiego Dębno, a mianowicie folwark Chrzan przyłączono do gminy Żerków. Gmina Nowe Miasto nad Wartą powiększyła się o obszary dworskie: Boguszyn, Chocicza, Dębno (za wyjątkiem folwarku Chrzan), Klęka i Szyplów, natomiast gmina Kotlin o obszary dworskie: Fabjanów, Kotlin, Kurcew, Lubinia Mała, Magnuszewice, Orpiszewek, Twardów, Wola Książęca i Wyszki. Gminie Jaraczew przydzielono obszary dworskie: Chwałęcín, Chwałęcinek, Chytrowo, Góra, Rusko, Skoraczew oraz część obszaru dworskiego Mieszków, a mianowicie folwark Bielejewo. W gminie Pleszew znalazły się obszary dworskie: Bógwidze, Borucin, Bronów, Chorzew, Czarnuszka, Grodzisko, Janków, Karmin, Korzkwy, Kuczków, Lenartowice, Malinie, Marszew, Sowina, Taczanów, Turowy. Do gminy Czermin weszły obszary dworskie: Czermin, Grab, Mamoty, Robaków, Skrzypna i Żegocin, a w gminie Gołuchów obszary dworskie: Brzezcie, Cieśle, Czechel, Czerminek, Gołuchów, Jedlec, Kajew, Krzywosądów,

¹⁴ Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 21 lipca 1934 r. o podziale powiatu gnieźnieńskiego w województwie poznańskim na gminy wiejskie (Dz. U. nr 68, poz. 610).

Kucharki, Kuchary, Macew, Ordzin, Szkudła, Tursko, Wszółów oraz folwarki Kar-sy i Żychlin z obszaru dworskiego Sobótka¹⁵.

W powiecie leszczyńskim obszar dworski Wijewo przyłączono do gminy Brenno, a obszary dworskie: Boguszyn, Krzycko Małe, Włoszakowice, Zbarzewo do gminy Włoszakowice. W skład gminy Świąciechowa włączono obszary dworskie: Antoni-ny, Długie Stare, Gołanice, Niechłód, Przybyszewo, Świąciechowa i Trzebiny, na-tomiast do gminy Lipno obszary dworskie: Goniębice, Górka Duchowna, Gronów-ko, Klonowiec, Koronowo, Sulejewo, Wilkowo Leszczyńskie, Wyciążkowo i część obszaru dworskiego Bojanowo Stare, a mianowicie leśniczówki: Błotkowo i Smolno obręb Nietąrzkowo (część parcel). Gmina Osieczna powiększyła się o obszary dwor-skie: Dobramyśl, Drzeczkowo, Jeziorki, Kąkolewo, Osieczna-Zamek, Świerczyna, Witosław, Wojnowice. Z kolei do gminy Krzemieniewo weszły dawne obszary dwor-skie: Bielawy, Bojanice, Brylewo, Drobnin, Garzyn, Górzno, Lubonia, Mierzejewo, Oporowo, Pawłowice (część parcel). Do gminy Rydzyna przyłączono obszary dwor-skie: Jabłonna, Przybinia, Rojęczyn, Rydzyna-Zamek oraz część parcel z obszaru dworskiego Pawłowice¹⁶.

W powiecie międzychodzkiem obszary dworskie: Białcz, Białkosz, Charcice, Izdeb-no, Łęzce, Łęczeczki, Orle Wielkie i Śródka, weszły w skład gminy Chrzypsko Wiel-kie. Natomiast obszary dworskie: Kurnatowice, Kwilcz, Lubosz, Mościejewo, Niemie-rzewo, Orzeszkowo, Prusim, Rozbitek i Wituchowo, przydzielono do gminy Kwilcz. Do gminy Łowyń włączono obszary dworskie: Dąbrówka, Lewice, Mnichy i Tuczępy, a do gminy Międzychód obszary dworskie: Gorzycko, Gorzyń, Międzychód Nadle-śnictwo i Muchocin. Gminę Sieraków powiększono o obszary dworskie: Chalin, Lu-tom, Lutomek, Ławica, Sieraków Nadleśnictwo i Sieraków Stadnina¹⁷.

W powiecie nowotomyskim dotychczasowe obszary dworskie: Gnin, Grąblewo, Gro-dzisk Zamek, Lasówko, Ptaszkowo i Zdrój, weszły w skład gminy Grodzisk. Gmina Granowo powiększała się o obszary dworskie: Bielawy, Granowo i Kotowo, a gmina Opalenica o obszary dworskie: Jastrzębniki, Porażyn, Rudniki, Sielinko, Urbanowo, część obszarów dworskich: Dakowy Mokre oraz Wojnowice. Do gminy Buk weszły obszary dworskie: Cieśle, Niegolewo, Niepruszewo, Otusz, Turkowo, Wielka Wieś, Wysoczka, część obszarów dworskich: Dakowy Mokre oraz Wojnowice. W gminie Kuślin znalazły się obszary dworskie: Chraplewo, Głuponie, Michorzewo, Wąsowo,

---

¹⁵ Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 21 lipca 1934 r. o podziale powiatu jarociń-skiego w województwie poznańskim na gminy wiejskie (Dz. U. nr 68, poz. 611).

¹⁶ Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 21 lipca 1934 r. o podziale powiatu leszczyń-skiego w województwie poznańskim na gminy wiejskie (Dz. U. nr 68, poz. 612).

¹⁷ Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 21 lipca 1934 r. o podziale powiatu między-chodzkiego w województwie poznańskim na gminy wiejskie (Dz. U. nr 68, poz. 613).

Śliwno, Tomaszewo i Trzcianka, natomiast w gminie Lwówek obszary dworskie: Brody, Chudobczyce, Konin, Linie, Lwówek, Pakosław, Posadowo i Zgierzynka. Obszary dworskie: Bolewice, Bolewice Nadleśnictwo, Bukowiec, Róża i Stary Tomyśl włączono do gminy Nowy Tomyśl, a obszary dworskie: Łomnica, Nowy Dwór, Perzyny i Stefanowo, znalazły się w gminie Zbąszyń. Ostatni w powiecie nowotomyskim obszar dworski Leśny Folwark przyłączono do gminy Miedzichowo¹⁸.

W powiecie obornickim obszary dworskie: Gorzewo, Łopiszewo i Orłowo, weszły w skład gminy Ryczywół, obszary dworskie: Cieśle, Dąbrówka Ludomska, Laskowo, Studzieniec i Wełna, znalazły się w gminie Rogoźno. Gmina Murowana Goślina składała się z obszarów dworskich: Kąty Nadleśnictwo, Łopuchowo, Łopuchówko, Nieszawa, Przebędowo, Uchorowo, Wojnowo i Zielonka Nadleśnictwo. Gminie Oborniki Północ przydzielono obszary dworskie: Chlebowo, Jaracz-Młyn, Łukowo, Oborniki Nadleśnictwo, Pacholewo, Rożnowo, Rożnowo-Młyn, Rudki i Stobnica-Młyn, a gminie Oborniki Południe obszary dworskie: Baborowo, Brączewo, Chróstowo, Dołęga, Gołaszyn, Gołębowo, Górka, Lulin, Nieczajna, Niemieczkowo, Objezierze, Ocieszyn, Osowo Stare, Pamiątkowo, Popówko, Przeciwnica, Rostworowo, Sycyn, Wargowo i Żydowo¹⁹.

Przyłączenie pozostałych obszarów dworskich do gmin wiejskich w województwie poznańskim zostało uregulowane w rozporządzeniach Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 21 lipca 1934 r. o podziale następujących powiatów na gminy wiejskie w województwie poznańskim: ostrowskiego²⁰, poznańskiego²¹, rawickiego²², średzkiego²³, śremskiego²⁴, wągrowieckiego²⁵, wrzesińskiego²⁶ i żnińskiego²⁷, oraz w rozporządzeniach Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 26 lipca 1934 r. o podziale następujących powiatów na gminy wiejskie w województwie poznańskim: chodzie-

¹⁸ Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 21 lipca 1934 r. o podziale powiatu nowotomyskiego w województwie poznańskim na gminy wiejskie (Dz. U. nr 68, poz. 614).

¹⁹ Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 21 lipca 1934 r. o podziale powiatu obornickiego w województwie poznańskim na gminy wiejskie (Dz. U. nr 68, poz. 615).

²⁰ Dz. U. nr 68, poz. 616.

²¹ Dz. U. nr 68, poz. 617.

²² Dz. U. nr 68, poz. 618.

²³ Dz. U. nr 68, poz. 619.

²⁴ Dz. U. nr 68, poz. 620.

²⁵ Dz. U. nr 68, poz. 621.

²⁶ Dz. U. nr 68, poz. 622.

²⁷ Dz. U. nr 68, poz. 623.

skiego²⁸, inowrocławskiego²⁹, kępińskiego³⁰, kościańskiego³¹, krotoszyńskiego³², mogileńskiego³³, szamotulskiego³⁴, szubińskiego³⁵ i wyrzyskiego³⁶.

Reforma ta spowodowała, że w województwie poznańskim z 2935 gmin wiejskich i 1633 obszarów dworskich działających przed wprowadzeniem tych przepisów, utworzono 205 gmin wiejskich³⁷.

Dotychczasowe czynności przełożonych obszarów dworskich miały przejść na odpowiednie organy ustrojowe gminy wiejskiej w granicach ich zakresu działania, zaś czynności w sprawach administracji publicznej na sołtysa.

W wydanych 27 rozporządzeniach dla województwa poznańskiego określono, że wchodzi one w życie 1 sierpnia 1934 r. Z tym dniem przestały istnieć w województwie poznańskim obszary dworskie. Od strony praktycznej proces ten został wydłużony. Spowodowane to było kilkoma kwestiami, które należało rozwiązać. Przede wszystkim ustawa scaleniowa zakładała podział dotychczasowych jednostkowych gmin wiejskich i obszarów dworskich na gromady. Miał on być przeprowadzony przez wojewodę w drodze rozporządzeń, wydanych przy współudziale wydziałów wojewódzkich (izb wojewódzkich) z głosem stanowczym, po wysłuchaniu opinii rad gminnych gmin terytorialnie zainteresowanych i wydziałów powiatowych. Rozporządzenia te miały być wydane w ciągu 2 miesięcy od ogłoszenia przez Ministra Spraw Wewnętrznych rozporządzeń o podziale powiatów na gminy. Podziału gmin zbiorowych na gromady w województwie poznańskim dokonano w 1934 r. Następną kwestią był wybór nowych organów uchwałodawczych i wykonawczych w gminach wiejskich w myśl przepisów ustawy scaleniowej. Wybory w województwie poznańskim odbywały się w oparciu o rozporządzenia Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 6 grudnia 1934 r.: w sprawie regulaminu wyborczego do rad gminnych oraz w sprawie regulaminu wyborczego do zarządu gminnego³⁸. W praktyce miało to miejsce dopiero wiosną 1935 r.

W województwie poznańskim nowo utworzone gminy musiały dokonać rozliczeń z byłymi obszarami dworskimi, które zostały przyłączone do nowo powstałych

---

²⁸ Dz. U. nr 69, poz. 653.

²⁹ Dz. U. nr 69, poz. 654.

³⁰ Dz. U. nr 69, poz. 655.

³¹ Dz. U. nr 69, poz. 656.

³² Dz. U. nr 69, poz. 657.

³³ Dz. U. nr 69, poz. 658.

³⁴ Dz. U. nr 69, poz. 659.

³⁵ Dz. U. nr 69, poz. 660.

³⁶ Dz. U. nr 69, poz. 661.

³⁷ Dla porównania w województwie pomorskim przed reformą było 1355 gmin wiejskich i 697 obszarów dworskich, a po reformie 153 gminy zbiorowe i 2 gminy jednostkowe.

³⁸ Dz. U. nr 108, poz. 959 i 960.

gmin. Dokonanie rozrachunków i uregulowanie publiczno-prawnych oraz majątkowych praw i obowiązków między właścicielami zniesionych obszarów dworskich a gminami następowało w drodze bezpośredniego porozumienia, a gdy porozumienie takie nie doszło do skutku, sprawę rozstrzygał wydział powiatowy³⁹. Zasadniczą kwestią mającą duże znaczenie dla właściciela zniesionego obszaru dworskiego były sprawy komunikacji i socjalne (przejęcie dróg dworskich, utrzymanie osób ubogich z majątków dworskich itp.)⁴⁰.

Działalność dotychczasowych przełożonych obszarów dworskich w zakresie administracji publicznej ustawała z dniem przekazania ich czynności urzędowych wraz z właściwymi aktami przełożonym właściwych terytorialnie gmin wiejskich, utworzonych na podstawie art. 103 ustawy scaleniowej. Przełożeni obszarów dworskich zachowywali nadal swój urząd w trakcie postępowania likwidacyjnego. Po jego zakończeniu tracili go z mocy prawa. Z aktu przekazania urzędowych dokumentów przez przełożonego obszaru dworskiego przełożonemu nowo utworzonej gminy wiejskiej spisywany był protokół, którego oryginał przechowywany był w aktach starostwa, odpis zaś w aktach urzędu gminy⁴¹.

W październiku 1935 r. wydziały powiatowe w województwach zachodnich zwróciły się do zarządów gmin, aby te jak najszybciej przystąpiły do rozliczenia pomiędzy b. obszarami dworskimi a gminami. Chodziło bowiem o przejęcie czynności przez nowe gminy od obszarów dworskich, a także wójtostw i gmin dotychczasowych tak, aby nie spowodować żadnych przerw w administracji i wypełnianiu obowiązków publiczno-prawnych. W tym celu tworzone komisje likwidacyjne⁴², w skład których wchodził: dotychczasowy właściciel obszaru dworskiego, wójt nowo utworzonej gminy wiejskiej oraz członek rady gminnej wybrany przez nią zwykłą większością głosów w obecności więcej niż połowy ustawowego składu rady⁴³. Wybory należało przeprowadzić do 10 października i o wyborze powiadomić wydział powiatowy z podaniem adresu wybranych. Przewodniczącemu komisji likwidacyjnej powoływał wydział powiatowy, o czym powiadamiano natychmiast zarząd gminy. Komisja likwidacyjna opracowywała warunki rozrachunków oraz sposób ich przeprowadzenia po uprzednim ustaleniu wysokości ponoszonych w stosunku rocznym ciężarów i wydatków na cele administracji publicznej. Nie pominięto przy tym wydatków na utrzymanie dotychczasowych wójtów i urzędów wójtowskich, od których

³⁹ APP O/ Gniezno, *Akta gmin powiatu międzychodzkiego*, gmina Chrzypsko Wielkie, sygn. 10, s. 4 i n.

⁴⁰ W. Dalbor, *Nowy ustrój samorządu w województwie poznańskim i pomorskim*, Poznań 1933, s. 73.

⁴¹ Rozporządzenie III Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 2 sierpnia 1934 r. w sprawie wykonania ustawy o częściowej zmianie ustroju samorządu terytorialnego (Dz. U. nr 71, poz. 688).

⁴² *Ibidem*, § 30 ust. 1.

⁴³ Wydział Powiatowy jednak zalecał, aby w miarę możliwości rada gminna wybrała takiego członka, który mógłby wejść do wszystkich komisji likwidacyjnych na terenie gminy.

to ciężarów i wydatków właściciel obszaru dworskiego został zwolniony w związku ze zniesieniem obszaru oraz po ustaleniu wysokości nowych świadczeń pieniężnych w naturze, jakie z tytułu publiczno-prawnego dotychczasowy właściciel obszaru dworskiego musiał ponosić na rzecz nowo utworzonej gminy wiejskiej⁴⁴. Pod uwagę brano jedynie takie świadczenia, które nie dotyczyły właściciela obszaru dworskiego, gdyby obszar ten nie został zniesiony. Posiedzenia komisji likwidacyjnej na początku odbywały się codziennie, w biurze zarządu gminy. Do dyspozycji komisji byli w razie potrzeby pracownicy biura zarządu gminy. Zarządy gmin informowały zainteresowanych właścicieli b. obszarów dworskich, jakie mają przygotować materiały do rozliczenia (wszystkie materiały musiały mieć formę dokumentu). Informowały także właścicieli b. obszarów dworskich, że udział w komisji mogą wziąć tylko prawni właściciele, względnie delegowani przez nich zastępcy, którzy musieli przedstawić notarialnie poświadczone pełnomocnictwo od mocodawcy⁴⁵.

Każdy z obszarów dworskich traktowano oddzielnie. Rozliczeniu podlegały: koszty związane z utrzymaniem szkół powszechnych – w tym celu przygotowywano budżet szkolny na rok 1934/35 z dokładnym wyliczeniem, jaką kwotę powinien zainteresowany właściciel wpłacić; koszty utrzymania b. wójtostwa – w tym celu przygotowywano klucz podziału kosztów za rok 1934/35 zatwierdzony przez b. radę wójtostwa; koszty utrzymania ubogich – zbierano dane za rok 1934/35 z podaniem nazwisk oraz wysokości pobieranego wsparcia, tak w gotówce, jak i w naturze, nie wyłączając mieszkań; koszty utrzymania zastępcy przełożonego obszaru dworskiego i biura; koszty utrzymania dróg publicznych.

W tym właśnie celu zarząd gminy musiał przygotować odpowiednie materiały, które były umieszczane w skoroszycie osobno dla każdego obszaru dworskiego. Wszelkie koszty związane z komisjami ponosiły zainteresowane gminy wiejskie⁴⁶. Wydział powiatowy podkreślał wielokrotnie, żeby dążyć do tego, aby rozliczanie nastąpiło w drodze ugody, a rozstrzygnięcie tych spraw przez wydział powiatowy traktować jako ostateczność⁴⁷.

Należy również wspomnieć o ustawie z dnia 31 marca 1938 r. o należnościach gmin z tytułu rozliczenia z właścicielami zniesionych obszarów dworskich⁴⁸. Przy wprowadzaniu w życie przepisów ustawy scaleniowej na obszarze województw poznańskiego i pomorskiego okazało się niezwykle istotne uregulowanie sprawy należności gmin z tytułu rozliczenia z właścicielami zniesionych obszarów dworskich.

⁴⁴ APP, *Akta gmin powiatu poznańskiego*, gmina Piątkowo, sygn. 8.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ APP O/ Gniezno, *Akta gmin powiatu międzychodzkiego*, gmina Chrzypsko Wielkie, sygn. 10, s. 11.

⁴⁸ Dz.U. nr 24, poz. 209.

Ustawa scaleniowa zakładała, że nowo utworzone gminy miały prawo żądać od właścicieli zniesionych obszarów dworskich pewnych świadczeń jednorazowych lub stałych z tytułu zwolnienia właścicieli tych obszarów od wielu obowiązków ciężących na nich dotychczas w zakresie opieki społecznej, administracji drogowej, szkolnictwa, utrzymywania dotychczasowych wójtów i urzędów wójtowskich.

Ustawa z dnia 31 marca 1938 r. zapewniała gminom pierwszeństwo dochodzenia zobowiązań z tytułu rozliczeń z środków pieniężnych pochodzących ze sprzedaży nieruchomości wchodzących w skład zniesionego obszaru dworskiego (zaraz po należnościach skarbowych). Właściciele zniesionych obszarów dworskich mogli również w celu uregulowania zobowiązań przekazać na rzecz gminy odpowiednie uzgodnione z nią części gruntów. Wszystkie umowy między stronami oraz orzeczenia wydziału powiatowego stanowiły podstawę do wpisu hipotecznego. Ustawa z 1938 r. zastrzegła, że do czasu zawarcia umowy lub uprawomocnienia się orzeczenia właściciel zniesionego obszaru dworskiego nadal ponosi świadczenia w rozmiarach i na zasadach, które obowiązywały go przed dniem 1 kwietnia 1935 r.⁴⁹

Zniesienie obszarów dworskich w województwach zachodnich (poznańskim i pomorskim) nastąpiło 1 sierpnia 1934 r. Dokonano tego poprzez włączenie ich do nowo powstałych gmin wiejskich. Więcej problemów przysporzyło uregulowanie tak publiczno-prawnych, jak i majątkowych praw i obowiązków między właścicielami zniesionych obszarów dworskich a gminami zbiorowymi. Najczęściej uregulowanie tych spraw powierzano tzw. komisjom likwidacyjnym, które starały się dokonać rozliczeń w jak najkrótszym czasie. Przełożeni obszarów dworskich aż do zakończenia postępowania likwidacyjnego wypełniali swoje obowiązki. Zasadne jest stwierdzenie, że obszary dworskie w rzeczywistości istniały w województwie poznańskim do końca II Rzeczypospolitej.

---

⁴⁹ S. Podwiński, *op. cit.*, s. 144.